

Boekbespreking

I. HOSTE

Agentschap Plantentuin Meise, Nieuwelaan 38, B-1860 Meise, België
ivan.hoste@plantentuinmeise.be

Van Herk K. (2025) – *Handboek Nederlandse Flora. Herkenning, verspreiding en ecologie van 1800 soorten*. KNNV Uitgeverij. 660 p., illustraties in kleur (foto's). Hardcover, ISBN 9789050119818. Prijs € 44,95.

Het houdt niet op met boeken over de flora van de Lage Landen. De belangstelling bij het publiek is groot en uitgevers en auteurs zien het wel zitten om aan de vraag te voldoen. Om aan te geven voor wie het *Handboek Nederlandse Flora* bedoeld is, valt Kok van Herk in de inleiding met de deur in huis: “Dit boek heeft tot doel het determineren van wilde planten beter toegankelijk te maken voor een breed publiek.” Twee alinea's verder lees ik dat hij mikt op “mensen die niet graag met een determinatiesleutel werken”.

De structuur van het *Handboek* is eenvoudig. Na de beknopte inleiding volgt van pagina 14 tot 620 de beschrijving van 1800 plantensoorten, meestal drie per pagina, met voor elke soort telkens één of een paar foto's, een beknopte tekst (kenmerken, ecologie,

status) en een verspreidingskaartje. In de beschrijving zijn kenmerken die helpen om een soort te onderscheiden van een nauw verwante soort onderstreept. Het boek sluit af met een begrippenlijst, een ultrakorte literatuurlijst en drie registers (wetenschappelijke namen, Nederlandse namen, plantenfamilies). Uit de inleiding spreekt een zekere drang naar volledigheid. Naast “vrijwel alle” in de Standaardlijst van de Nederlandse flora vermelde soorten, zijn ook 350 extra soorten behandeld die in toenemende mate in Nederland als verwilderde of adventiefplant worden aangetroffen. Omdat volledigheid bij die sierplanten en exoten niet haalbaar is “moest helaas een selectie worden gemaakt” (p. 5).

Het boek oogt door de vele foto's aantrekkelijk. Bij tal van soorten is enkel een foto van één of een paar bloemen opgenomen. Dat zijn vaak fraaie plaatjes, maar ze laten niet toe om de habitus of andere belangrijke kenmerken van de gehele plant te leren kennen.

Flora of handboek

Door het totaal ontbreken van sleutels en korte beschrijvingen van de familiekenmerken is dit boek geen klassieke flora. Het presenteert zich als een handboek dat, zoals eerder al geciteerd, het determineren “beter toegankelijk” wil maken. Mijn editie van *Van Dale* (den Boon *et al.* 2005) definieert handboek enerzijds als een beknopte handleiding waaruit men de beginselen van een wetenschap kan leren, anderzijds als een werk dat een stelselmatige samenvatting behelst van een kennisgebied. De auteur van *Handboek Nederlandse flora* kon blijkbaar moeilijk kiezen en opteerde dan maar voor een moeilijk traject onder het motto ‘maak het niet te moeilijk, maar bind zo min mogelijk in op het vlak van volle-

digheid'. Er is dus ook plaats ingeruimd voor tal van moeilijke of taxonomisch min of meer obscure taxa. De auteur kiest niet voor het moeizame – en saaie? – pad van het stapsgewijs uitsleutelen. Zijn alternatief zou toelaten om in drie stappen de naam van een plant te vinden zonder dat “diep ‘gegraven’ moet worden”. Ik citeer de inleiding: “Om tot een determinatie te komen kan allereerst een selectie van potentiële kandidaten gemaakt worden met behulp van de foto's. Vervolgens kunnen de onderstreepte sleutelkenmerken in de tekst gebruikt worden om de keuze te verkleinen of tot één soort te beperken. Met de verspreidingskaartjes kan gecontroleerd worden of de betreffende soort terplekke eerder gevonden is.” (p. 5).

Drie eenvoudige stappen?

Voor een correcte determinatie met behulp van het *Handboek* is het noodzakelijk dat elk van de drie stappen de gebruiker trefzeker begeleidt naar het doel: de naam van de plant. De eerste stap lijkt eenvoudig. Stel dat je een plant hebt gevonden die behoort tot een grote groep die je in het *Handboek* gemakkelijk terugvindt, bv. de composieten met gele bloemhoofdjes, waarvan de afbeeldingen verspreid staan tussen de pagina's 533 en 583. Ergens in die 51 pagina's moet jouw dan nog onbenoemde plant, Klein streepzaad (*Crepis capillaris*), beschreven staan. Tussen al die gele composieten een goede “potentiële kandidaat” selecteren is niet evident. Met die selectie moet je al behoorlijk in de buurt komen, want in de beschrijving worden vervolgens de verschillen aangestipt ten opzichte van verwante soorten die in het boek “altijd bij elkaar in de buurt” staan. Het is echter niet eenvoudig om, zonder voorkennis en enkel op basis van de foto's in het boek, de juiste keuze te maken en uit te komen bij het genus streepzaad (p. 534-535), maar bijvoorbeeld niet bij havikskruid (*Hieracium*, p. 542-543). Bij andere soorten, zoals Tuinbingelkruid (*Mercurialis annua*) is de kans op verwarring met nauw verwante soorten minder groot, maar je moet het dan wel klaarspelen om ergens tussen p. 14 en 620 de foto's van de twee beschreven *Mercurialis*-soorten te vinden. En met soorten met meer opvallende bloemen dan Tuinbingelkruid kan het ook tegenvallen. Het kan je heel wat bladeren en geconcentreerd foto's bekijken kosten voor je op p. 522 de naam vindt van een ontsnapt sierplantje als Tapijtbloem (*Sutera cordata*). De belangrijke onderstreepte onderscheidende kenmerken ten opzichte van nauw verwante soorten zijn dat de plant zodevormend is en de bloemen alleenstaand zijn. Dat is informatief en relevant in de context van de helmkruidfamilie (p. 518-523), maar helpt weinig zo lang je niet weet dat Tapijtbloem tot die familie behoort en dus ergens tussen de pagina's 518 en 523 te vinden is. Bij iets soortenrijkere geslachten, zoals vergeet-mij-nietje (*Myosotis*, p. 452-454) of roos (*Rosa*, p. 263-269), om nog te zwijgen van de 94 pagina's met grassen en schijngrassen, vraag ik me af – en betwijfel ik sterk – of determinatie door middel van de lectuur van al die korte tekstjes nu echt handiger is dan een eenvoudige sleutel. Een opmerking hierbij: zowel het herkennen van een plant aan de hand van een foto als het stapsgewijs determineren ervan kan uitmonden in eenzelfde resultaat (de naam van de plant), maar of je via elk van die beide trajecten de plant even goed leert kennen, is een andere vraag.

Eens je aan de hand van de foto's en beschrijvingen de naam van de plant hebt gevonden, krijg je heel summier extra info over de ecologie en de status in Nederland, plus een verspreidingskaartje. Op die kaartjes, die gebaseerd zijn op de online kaartjes van Verspreidingsatlas.nl, kom ik verder nog terug.

Is het determineren in drie stappen, zoals voorgesteld door Kok

van Herk, een goed alternatief voor het klassieke uitsleutelen? Mij lijkt het een poging om af te stappen van een oude traditie door de kar voor het paard te spannen. Oudere flora's voor een breed publiek pakten het anders aan. De tweede druk van de *Geïllustreerde flora van Nederland* (Heimans et al. 1909) raadde aan om eerst de naam van de plant te bepalen met behulp van de sleutels, gevolgd door een afsluitende controle: “Vergelijk die [naam] nu met de afbeelding, dan weet ge, of ge goed gewerkt hebt.” Vanuit 21e-eeuws perspectief lijkt het me dat in dit citaat het woordje ‘gewerkt’ veelzeggend is. Wordt uitsleutelen vandaag wellicht meer ervaren als een lastige en tijdrovende opgave? Maar het is wel een manier om gaandeweg de plant achter de naam beter te leren kennen dan met eigentijdse (hyper)snelle technieken. Gaston Bonnier, de grote Franse vulgarisator van de floristiek, was het eens met de auteurs van de *Geïllustreerde flora*. Na het uitsleutelen was het volgens hem de afsluitende vergelijking met afbeeldingen in kleur die “nous montrera bien que nous ne nous sommes pas trompés en cherchant son nom par les questions successives qui nous ont été posées” (Bonnier 1910). Die klassieke aanpak werd aan het einde van de vorige eeuw overigens nog altijd naar waarde geschat door de auteurs van een flora voor studenten (Bastin et al. 1988). Zij raadden aan om, na het uitsleutelen, de gevonden naam te bevestigen – of te verwerpen... – door het consulteren van een plantengids met kleurenafbeeldingen, bijvoorbeeld de in diverse talen beschikbare populaire gids van Fitter et al. (1986).

Beeldatlas

Het mag duidelijk zijn: als een efficiënt hulpmiddel voor het op naam brengen van een wilde plant kan het *Handboek Nederlandse flora* mij maar matig bekoren. Anderzijds kan het boek door de vele foto's beschouwd worden als een beeldatlas. Dit soort uitgaven is recent in toenemende mate populair geworden, met als vroeg voorbeeld de *Bildatlas der Farn- und Blütenpflanzen Deutschlands* (Haeupler & Muer 2000). Het *Handboek* nodigt uit tot verkennend bladeren en bekijken, waardoor je bepaalde groepen (genera, families) in het boek gaandeweg leert situeren en herkennen, wat bij later gebruik het zoeken van de naam van een plant gemakkelijker maakt. Wellicht was het zinvol geweest om toch minstens voor een aantal grote plantenfamilies een korte inleiding met familiekenmerken in te lassen. Bij vertegenwoordigers van kleine families en bij planten met onopvallende bloemen blijft het vaak een beetje zoeken naar een naald in een hooiberg, zoals in het geval van Japans hulst (*Ilex crenata*) op p. 525.

Mooi is de dubbele pagina 422-423 met goede foto's van niet minder dan vijf soorten springzaad (*Impatiens*), inclusief Tweekleurig springzaad (*I. balfourii*) en het sinds kort sterk uitbreidende Oranje springzaad (*I. capensis*). Die beide laatste soorten staan niet afgebeeld in de eerder genoemde *Bildatlas* en illustreren een sterk punt van het *Handboek*, namelijk het opnemen van een relatief groot aantal voor de veldflorist relevante exoten, veelal verwilderende sierplanten.

De eenvoudige methode om door middel van een witte stip de foto's te linken met de tekst werkt in de regel prima, al is het bijvoorbeeld bij het geslacht esdoorn (*Acer*) wel opletten geboden om tekst en foto's correct aan elkaar te koppelen.

Het blijft een krachttoer om met één of hooguit twee of drie foto's een goed beeld te geven van een plant. De meeste aandacht gaat vaak uit naar de bloemen, maar niet zelden zijn andere kenmerken (habitus van de plant, vruchten, bladvorm, opbouw van de bloeiwijze, enz.) minstens van even groot belang om een plant

te herkennen en correct te benoemen; een voorbeeld hiervan is het al hoger genoemde Klein streepzaad. Geregeld zijn in het *Handboek* interessante foto's van details opgenomen, zoals bij het geslacht waterbies (*Eleocharis*), maar op dat vlak is nog heel wat verbetering mogelijk. Precies omdat in het boek de klemtoon in eerste instantie ligt op beelden, zou het nuttig zijn om bijvoorbeeld bij Doornappel (*Datura stramonium*) ook een foto van een exemplaar met blauwvioletten bloemen toe te voegen of bij het Prachtklokje (*Campanula persicifolia*) één van de beide foto's met blauwe bloemen te vervangen door een foto met witte bloemen.

Suggesties voor de toekomst

Los van de vraag of de aanpak van het *Handboek* vlot toelaat de naam van een wilde plant te bepalen, moet gewezen worden op een aantal minpuntjes en foutjes die in een eventuele volgende editie beter zouden weggewerkt worden. Ik beperk me tot enkele puntjes.

Wie geregeld Waarnemingen.be of Waarneming.nl raadpleegt beseft maar al te goed dat het niet altijd eenvoudig is om zeker te zijn dat een foto overeenstemt met de opgegeven naam. Bij de dwergmispels in het *Handboek*, waarvan het beperkte kransje van behandelde soorten me overigens discutabel lijkt, toont de foto bij de tekst van Vlakke dwergmispel (*Cotoneaster horizontalis*) duidelijk een andere soort, namelijk Ronde cotoneaster (*C. hjelmqvistii*). Ook de foto's bij Knobbelklaverzuring (*Oxalis dillenii*) zijn hoogstwaarschijnlijk fout; het betreft vrijwel zeker de groene vorm van Gehoornde klaverzuring (*O. corniculata*). Deze *Oxalis*-soorten worden blijkens Waarnemingen.be en Waarneming.nl wel vaker met elkaar verward. Dat geldt ook voor het duo Stippel- en Knolklaverzuring, respectievelijk *Oxalis debilis* en *O. articulata*, waar nagelaten is een gemakkelijker hanteerbaar kenmerk van de bloemen te vermelden i.p.v. het dubieuze kenmerk van de bladinsnijding: roze bloemen met een groene keel bij Stippelklaverzuring en met een sterk verdonkerde keel bij Knolklaverzuring (al geldt dit voor die tweede soort niet voor de veel minder voorkomende vorm met witte bloemen).

Makers van een flora voor een breed publiek realiseren zich dikwijls onvoldoende dat wat voor hen helder is, dat bepaald niet hoeft te zijn voor een enthousiaste beginnende florist. Zo vermoed ik dat de verwijzing naar 'vezelstrengen' bij enkele fonteinkruiden eerder een bron van verwarring kan zijn dan dat het helpt om de juiste naam van de plant te vinden; de term is bovendien niet opgenomen in de begrippenlijst. Een tweede voorbeeld betreft het voor velen lastige onderscheid tussen Europese en Stekelige hanenpoot (*Echinochloa crus-galli* en *E. muricata*). Wat moet je je, met of zonder loepje bij de hand, voorstellen bij de omschrijving "het kafje draagt een scherpe, harde punt (bij de vorige soort is de punt niet scherp en hard)"? Deze beschrijving is overigens slordig omdat niet gezegd wordt om welk kroon- of kelkkafje het gaat.

Van de vele verwilderde bamboesoorten is alleen Japanse bamboe (*Pseudosasa japonica*) opgenomen, zonder enige verwijzing naar het voorkomen van andere soorten. Leid hieruit niet af dat ik pleit voor het opnemen van een hele rist extra soorten. Een kleine opmerking zou echter duidelijk kunnen maken dat het determineren van bamboesoorten geen eenvoudige klus is. Een gelijkaardige opmerking over niet behandelde soorten zou ook kunnen ingelast worden bij het geslacht dwergmispel (*Cotoneaster*). Dat de wilgen (*Salix*) stiefmoederlijk behandeld worden begrijp ik, maar met de korte mededeling "De soorten kruisen gemakkelijk." is de florist weinig geholpen. Alleen de zeer algemene Schietwilg (*Salix alba*) en de zeldzame Turkse kraakwilg (*S. euxina*) vernoemen

is wat misleidend indien verder wordt gezweven over de Basterdkraakwilg (*S. ×fragilis*), de wijd verspreid voorkomende hybride tussen die beide oudersoorten. Enkele extra opmerkingen in de tekst van andere *Salix*-soorten zouden de gebruiker van het *Handboek* kunnen behoeden voor 'overmoedige' determinaties van wilgen.

Het *Handboek* omarmt gretig informatie over pas recent (h)erkende taxa, waarvan de taxonomische status vaak nog twijfelachtig is. Dat bij die taxa nauwelijks nuancerend commentaar over *work in progress* is opgenomen, lijkt me een gemiste kans. Een voorbeeld daarvan is de 'versplintering' van *Draba verna* s.l. in vier aparte soorten. In *Heukels' Flora* (Duistermaat 2020) staat voor die soorten een sleutel met "een sterk voorlopig karakter". En, jawel, recent is gebleken dat een bijsturing van de voorlopige sleutel zich allicht opdringt; zie de presentatie van Nils Weessies over '[De Vroegelingen in Nederland](#)' tijdens het Flora Festival van eind 2025. Misschien was het voorzichtiger geweest om in het *Handboek* de 'oude' *D. verna* s.l. te behouden, met als commentaar dat het een complex is van enkele nauw verwante soorten. Ik geloof niet dat het beoogde brede publiek daardoor veel zou missen.

Sommige onvolkomenheden zijn dan weer gewoon onvermijdelijk. Gevouwen gierst (*Panicum gylvum*) werd tot voor kort in Nederland steevast miskend en verward met Kale gierst (*P. dichotomiflorum*). De meeste stippen op het kaartje in het *Handboek* slaan, zoals pas in 2025 aan het licht is gekomen, allicht op Gevouwen gierst en hetzelfde geldt ook voor de foto (Verloove et al. 2026).

De verspreidingskaartjes

De verspreidingskaartjes roepen vragen op die het *Handboek* overstijgen. De stippen op de kaartjes zijn rood (voor wilde groeiplaatsen) of roze (voor "groeiplaatsen van ingezaaide of aangeplante planten"). Dat lijkt helder, maar is het in de praktijk niet. De vraag is: hoe lang blijft een ingezaaide plant een ingezaaide plant en na hoeveel tijd of generaties houdt het op en wordt de populatie een standhoudende verwilderende/verwilderde/wilde plant? Gelet op de dynamiek van plantenpopulaties in de jaren volgend op inzaai of aanplant, inclusief lokale spontane, niet direct door de mens gestuurde dispersie, kan ik me niet van de indruk ontdoen dat plantenwaarnemers de interpretatie van 'rood' of 'roze' heel verschillend kunnen invullen. Bij tal van plantensoorten met geregeld in het wild aangetroffen verwilderde of niet autochtone populaties – respectievelijk van exoten en inheemse soorten – zorgen de talrijke roze stippen dikwijls voor een op het eerste gezicht verrassend verspreidingspatroon, te meer omdat het verschil tussen de rode en roze stippen visueel gering is. Het kaartje van Tomaat (*Solanum lycopersicum*), bijvoorbeeld, is dicht bezaaid met zowel rode als roze stippen. Het lijkt me bizar om voor die exoot zowel rode als roze stippen te gebruiken. Is 'standhoudend' versus 'efemeer' het criterium om te kiezen voor rood dan wel roze? Dat lijkt me in de praktijk bepaald niet altijd goed werkbaar. Hoewel het aantal stippen veel minder groot is, is ook het kaartje van de zeldzame Franse silene (*Silene gallica*) over zowat het hele land bezaaid met zowel rode als roze stippen. Het is maar één van de vele voorbeelden van verspreidingsbeelden in het *Handboek* waarvan de plantengeografische interpretatie verwarrend kan zijn. Termen als vooruitgang, achteruitgang, natuurlijk areaal en historische continuïteit zijn problematisch geworden in een steeds diepgaander door 'de mens' – in de veelzijdige gedaante van terreinbeheerder, ecoleer, bloembommengooier, bijenweideliefhebber, tuinafval in bermen dumpende tuinbezitter, enz. – beïnvloede wilde flora. Het lijkt weinig twijfel dat met de in de 21^e

eeuw sterk aangezwollen stroom van binnenkomende data van plantenwaarnemingen de interpretatieproblemen van die data er niet minder op zijn geworden en dat de huidige megadataset een conglomeraat is gaan vormen van uiteenlopende categorieën planten ('inheems', 'autochtoon', 'spontaan', 'wild', 'ingezaaid', 'verwilderd', enz.). Dit vormt een hele uitdaging voor wie die massa's waarnemingen kritisch wil analyseren en evalueren; zie in dit verband de lezing ['Uitdagingen bij het digitaliseren en valideren van botanische waarnemingen'](#) van Laurens Sparrius en Nick van Doormaal tijdens het Flora Festival van eind 2025.

Uit een mogelijke overvloed aan voorbeelden kies ik er ter afronding eentje uit: de Beemdooievaarsbek (*Geranium pratense*). Ik heb een zwak voor die soort omdat ik er ooit een inmiddels helaas verdwenen kleine populatie van kende in het park van het kasteel van Poeke (Oost-Vlaanderen), waarvan ik sterk vermoed dat het een oud cultuurrelict was. Waar Victor Westhoff het in *Wilde Planten* (Westhoff et al. 1970, 1971) nog kon hebben over "de Beemdooievaarsbek die in de uiterwaarden langs onze rivieren vrijwel is verdwenen" en over "de in Nederland maar op enkele plekken groeiende Beemdooievaarsbek", moet ik vaststellen dat vandaag de soort overal in Nederland voorkomt. Het kaartje in het *Handboek* bulkt van de stippen, in meerderheid roze (onder meer in zowat de hele Randstad), maar ook veel rode. En de tekst? Die beschrijft dat het een vrij zeldzame soort is die wild het meest voorkomt in rivierbegeleidende graslanden, bermen en dijken. Is het gepermitteerd de huidige overvloed te associëren met een proces van vergaande landschappelijke en botanische banalisering en, voor wat concreet de kaartjes betreft, een te gretige keuze voor rode in plaats van roze stippen? Banalisering of verrijking? Mogelijk speelt nostalgie mij parten: als neofiet in de floristiek werd mijn visie op de flora sterk beïnvloed door Westhoffs beschrijvingen in de drie delen van *Wilde Planten*. Het wedervaren van de Beemdooievaarsbek doet me in elk geval onwillekeurig denken aan Henny van der Windt: "En dan: wat is natuur nog in dit land?" (van der Windt 1995).

Een eindbalans

Het waren andere tijden, ik weet het, en ObsIdentify bestond nog niet. Evenmin bestonden de zoekmachines die vandaag in een fractie van een seconde karrenvrachten foto's genereren, al is de identificatie niet zelden twijfelachtig of ronduit fout. Wat kan het *Handboek Nederlandse Flora* in dit snel evoluerende informatielandschap betekenen? En hoe verhoudt het zich tot andere determinatiewerken? Zelf schrijft Kok van Herk in de inleiding dat *Heukels' Flora* (Duistermaat 2020) een goede aanvulling vormt indien er "desondanks toch behoefte is aan een sleutel"; ook de *Veldgids Nederlandse flora* (Eggelte 2021) kan handig zijn "omdat daarin sleutels en bijbehorende lijntekeningen tegenover elkaar staan" (p. 5). Gelet op de eerder beschreven problemen om het boek als determinatiewerk te gebruiken, zou ik de complementariteit van de genoemde drie werken anders benaderen.

Santiago de Compostella roept ongetwijfeld andere associaties op bij wie er met de auto naartoe is gereden dan bij de wandelaar die op een veel trager ritme via de Camino de Santiago de stad bereikte. Het verschil? Niet de bestemming, maar de weg erheen. Iedereen die als florist het traject en de bijhorende ervaringen onderweg belangrijk vindt, kan ik aanraden te beginnen met de *Veldgids Nederlandse flora*. Eens je wat kilometers in de benen hebt

en de smaak goed te pakken hebt, kan je overschakelen naar *Heukels' Flora*. En het *Handboek* dan? Dat lijkt me minder een must, gelet op beschikbare alternatieven zoals de digitale verspreidingsatlas ([NDFF Verspreidingsatlas Vaatplanten](#)), de overvloed aan digitale beelden die je kan vinden via diverse zoekmachines en natuurlijk de apps voor een hypersnelle determinatie. Maar ook al vult het niet direct een grote leemte op in de boekenkast, het *Handboek Nederlandse flora* is een fraai uitgegeven boek. Het zal ongetwijfeld door veel mensen met genoeg doorbladerd en geraadpleegd worden om het verspreidingskaartje van een soort te raadplegen, om zich hier en daar te laten verrassen door een foto van een voordien over het hoofd geziene soort of om eerder opgedane kennis te checken of even op te frissen. En, wie weet, misschien stimuleert het een aantal mensen om de stap te zetten naar de *Veldgids* of 'de Heukels' en zo te leren genieten van het trage, maar zekere pad dat leidt naar het Donderkruid, het liefdegras, de roos en nog zoveel meer.

Referenties

- Bastin B., De Sloover J.R., Evrard C. & Moens P. (1988) – *Flore de la Belgique*. 3e édition revue et corrigée. CIACO, Louvain-la-Neuve.
- Bonnier G. (1910) – *Les noms des fleurs trouvés par la méthode simple*. Librairie Générale de l'Enseignement, Paris.
- den Boon T., Geeraerts D. & van der Sijs N. (2005) – *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen.
- Duistermaat H. (2020) – *Heukels' Flora van Nederland*, 24e druk. Noordhoff Uitgevers, Groningen/Utrecht.
- Eggelte H. (2021 [2022]) – *Veldgids Nederlandse flora*, 13e druk. KNNV Uitgeverij, Zeist.
- Fitter R., Fitter A. & Blamey M. (1986) – *Guide des fleurs sauvages*, 4e édition. Delachaux & Niestlé, Lausanne/Paris.
- Haeupler H. & Muer T. (2000) – *Bildatlas der Farn- und Blütenpflanzen Deutschlands*. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- Heimans E., Heinsius H.W. & Thijssse Jac.P. (1909) – *Geïllustreerde flora van Nederland*, tweede druk. W. Versluys, Amsterdam.
- van der Windt H. (1995) – *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990*. Boom, Amsterdam/Meppel.
- Verloove F., Gonggrijp S., Hoste I. & Bomble F.W. (2026) – *From overlooked to established: the case of Panicum gilvum (Poaceae) in the Netherlands*. *Gorteria*, ingediend.
- Westhoff V., Bakker P.A., van Leeuwen C.G. & van der Voo E.E. (1970, 1971) – *Wilde Planten*. Flora en vegetatie in onze natuurgebieden, deel 1 en deel 2. Vereniging tot behoud van natuurmonumenten in Nederland, 's-Graveland.